

ГОЛОВАНЬ М. С.,

кандидат педагогічних наук, доцент,

ЯЦЕНКО В.В.,

канд. технічних наук, доцент,

Державний вищий навчальний заклад
“Українська академія банківської справи
Національного банку України”, м. Суми

ДОСВІД В СТРУКТУРІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИ

У статті проаналізовано підходи до означення понять “досвід” та “компетентність”. Встановлено взаємозв’язок між цими поняттями. Показано, що досвід в моделі компетентності має об’єктивний зміст, він інтегрує в єдине ціле засвоєні людиною знання та окремі дії, способи і прийоми розв’язування задач. Досвід є центральною компонентою компетентності. Формування компетентності у навчально-пізнавальній діяльності здійснюється через формування досвіду цієї діяльності.

Ключові слова: компетентність, досвід, компетентнісний досвід.

В статье проанализированы подходы к определению понятий "опыт" и "компетентность". Установлена взаимосвязь между этими понятиями. Показано, что опыт в модели компетентности имеет объективное содержание, он интегрирует в единое целое усвоенные человеком знания и отдельные действия, способы и приемы решения задач. Опыт является центральной компонентой компетентности. Формирование компетентности в учебно-познавательной деятельности осуществляется через формирование опыта этой деятельности.

Ключевые слова: компетентность, опыт, компетентностный опыт.

This paper examines approaches to define the terms "experience" and "competence". Between these concepts established interconnection. It is shown that experience in a model of competence is the objective content; it integrates into a whole learned man of knowledge and individual actions, methods and techniques for solving problems. Experience is a central component of competence. Formation of competence in learning and cognitive activity is carried out through the formation of the experience of this activity.

Keywords: competence, experience, competence experience.

Постановка проблеми. Досвід відіграє вирішальну роль у професійному становленні особистості, є невід'ємною складовою кваліфікаційної характеристики фахівця у будь-якій професійній сфері, є критерієм його майстерності. Досвід розуміють як результат взаємодії людини з об'єктивним світом, сукупність практично засвоєних знань, умінь, навичок. За своєю природою досвід є фіксованою формою життя людини. Саме досвід, як унікальний особистісно-діяльнісний конструкт стає головним критерієм конкурентоспроможності фахівця у будь-якій галузі, його компетентність, відображаючи рівень знань і умінь, особисту і одночасно соціальну значимість людини.

Аналіз актуальних досліджень. Вчені по-різному розуміють психологічний феномен як досвіду, так і компетентності. Досвід розглядають як сукупність знань, умінь і навичок (К.К.Платонов); як діяльність представлену у свідомості людини (О.В.Турчинов); як складну систему, що складається зі способів, прийомів і правил вирішення виробничих завдань (Ю.К.Стрелков); як впорядковані у свідомості образи пережитих подій (А.А.Кронік, Л.Ф.Бурлачук, Є.Ю.Коржова), як результат психічних процесів, в якому закріплені всі професійні знання, вміння, навички, способи і технології діяльності, з якими стикається за своє життя людина (Е.Ф.Зеєр) та інші.

Серед останніх досліджень, присвячених професійному досвіду, слід назвати праці В. В. Мачуського (професійний досвід у технічній діяльності), Н. І. Стовби (професійний досвід фахівця), І. В. Шпекторенко (професійний досвід державних службовців), Н. М. Попович (професійно-особистісний досвід майбутнього вчителя музики) та ін.

Структура професійного досвіду представлена в численних працях психологів-дослідників (Н. М. Попович, І. М. Лялюк, Є. О. Євдокимова, Н. І. Стовба та ін.). Дослідники виділяють різні компоненти досвіду та професійного досвіду. Зокрема, виділяють сенсомоторний, інтенціональний, інтерактивний, когнітивний (змістовний, регулятивний, стильовий) досвід (Н. І. Стовба). Інші моделі професійного досвіду, пропонувані науковцями: когнітивна, «почуттєва тканина», конативна (мотиваційно-

вольова) сфери (І. Бех, Н. Євдокимова, Н. Семенчинков); ментальний, соціальний, особистісний (ціннісний та рефлексивний) досвід.

Поняття „компетентність” були предметом наукових досліджень багатьох науковців. Найвідоміші праці російських та українських учених-педагогів В. І. Байденко, Н. М. Бібік, І. О. Зимньої, Н. В. Кузьміної, А. К. Маркової, О. В. Овчарук, О. І. Пометун, Г. К. Селевко, Р. Уайта, А. В. Хуторського становлять основу досліджень цих явищ, дають змогу визначити аналізовані терміни як динамічні поняття.

Проте, незважаючи на значний інтерес науковців до питань компетентності та досвіду, проблема вивчення їх складових як у теоретичному, так і в практичному аспекті залишається малодослідженою, що виявляється у відсутності єдиного розуміння сутності феномену досвіду та його зв'язку з компетентністю.

Метою статті є встановлення змісту та структури досвіду особистості, його співвідношення з компетентністю та шляхів його формування в процесі професійної підготовки у ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. У філософії категорія “досвід” має такі тлумачення: 1) досвід розуміється як спосіб реалізації діяльній сутності людини у предметному світі культури (А. Лой, В. Александров); 2) досвід є відображенням у людській свідомості об'єктивного світу в процесі чуттєвого сприймання на основі практичної зміни людиною довкілля (Аристотель, Дж. Берклі, Д. Юм, Д. Дідро, П. Гольбах, П. Фейєрбах); 3) досвід особистості є взаємодією чуттєвого та раціонального, емпіричного та інтелектуального, інтуїтивного та теоретичного (Р. Декарт, Б. Спіноза, І. Кант, О. Аверін, М. Вахтомін, В. Павлов, В. Панов); 4) формування досвіду особистості пов'язане з розвитком її індивідуальних якостей, набуттям знань і вдосконаленням умінь та навичок, які можуть вироблятися тільки у процесі соціально значущої діяльності (Ф. Бекон, Гоббс, Д. Локк, Дж. Дьюї, В. Джемс).

Відповідно до словника російської мови С. І. Ожегова, досвід – це: 1) відображення у свідомості людей законів об'єктивного світу і суспільної практики, отримані в результаті їх активного практичного пізнання; 2) сукупність знань і практично засвоєних навичок, умінь [6, с. 456].

На думку В. О. Толочек досвід – це результат взаємодії людини з об'єктивним світом. Досвід включає форми і результати теоретичної та практичної діяльності суспільства, трудові прийоми й навички, відкриті людиною закони (у процесі діяльності, спілкування і взаємодії людини, розвитку суспільства та ін.) [8].

Український психолог-дослідник О. М. Лактіонов вважає, що «... досвід являє собою таке психологічне утворення, яке дає можливість не тільки використовувати відповідні задачі знання, уміння і навички, але й певним чином адаптуватися до умов життя, взаємодіяти з навколишнім світом, інтерпретувати події у світі і себе у цих подіях» [4, с.145]. Він наголошує, що предметом дослідження має бути не

досвід взагалі, а лише індивідуальний досвід, тому що досвід – “це така психологічна реальність, яка завжди стосується конкретної людини, тобто завжди індивідуальна за своєю природою. Тому виявлення її загальних закономірностей і механізмів повинно ґрунтуватися на індивідуальних способах дій, індивідуальних цінностях, життєвих подіях” [4, с.145]. О. М. Лактіонов вважає, що індивідуальний досвід як психічне явище являє собою трьохкомпонентне структурно-динамічне утворення, яке має соціальний, особистісний та мнемонічний компоненти, кожен з яких є самостійною характеристикою досвіду, має власний зміст, генезис та функції.

Інший український психолог Ю. М. Швалб вважає, що досвід формується в результаті позитивних проб і дій, і виконує функцію захисту від можливих помилкових дій. Кожен конструкт індивідуального досвіду передбачає цілісну і внутрішньо недиференційовану констеляцію з трьох елементів: інтенціонально заданих характеристик ситуації, способу дій і емоційно-ціннісної оцінки [12].

У структурно-функціональній моделі життєвого досвіду Ю.М. Швалба, індивідуальний досвід може проявлятися у трьох формах: на основі цілісного опису ситуації; способах дії та емоційно-ціннісної оцінки представленої у вигляді конструктів, які фіксують, відображають досвід ставлення людини до світу, до людей, до себе. Звідси впливають три типи досвіду: ситуаційний, діяльнісний, особистісний [12].

Таким чином, особистий досвід є індивідуальним, суб'єктивним, який включає систему інтерпретаційних шкал, оцінок, схем, значень, концептів, відіграє роль “рамок зрозумілості”, “інтерпретаційних фільтрів”, що забезпечує стабільність, цілісність особистості та можливість конструювання нового досвіду.

Вперше досвід в аспекті учня прозвучав в роботах І.Я. Лернера, М. Н. Скаткіна [5] в ролі унікального компонента змісту освіти. З одного боку, досвід включає смисловий, ціннісно-моральний компонент, що виходить за рамки будь-якої навчальної дисципліни або науки, і відображає інтеграційно-когнітивну складову внутрішніх, ментальних структур особистості. В цьому плані він непередметний і нематеріальний. З іншого – будь-який досвід є результатом, своєрідним продуктом діяльності людини, створений у результаті застосування умінь і навичок, дій і має зовні виражену характеристику, яка доступна для оцінки ззовні. В цьому плані він схожий на компетентність.

Н. О. Євдокимова розглядає професійний досвід як структурний компонент психологічної системи «суб'єкт професійної діяльності», що інтегрує в собі цілепокладання як психологічну умову розгортання професійної діяльності, спрямованість як смислоутворювальний мотив професійної діяльності та компетентність як передумову психологічної готовності фахівця до професійної діяльності [2]. Професійний досвід як психологічна система складається зі структурно-динамічної організації трьох сфер, кожна з яких наділена певним змістом та функціями:

1) когнітивної, змістом якої є професійні знання, що є основою формування компетентності суб'єкта, його суджень, умовиводів, рішень, оцінок, професійних очікувань та домагань, антиципації професійної перспективи. Функцією когнітивної сфери є раціоналізація професійного досвіду;

2) «почуттєвої тканини», змістом якої є професійні смисли, що формуються як результат емоційно-ціннісної оцінки досвіду особистості у професійній діяльності, є універсальним інструментом для оцінки й інтерпретації унікального професійного досвіду суб'єкта;

3) конативної (мотиваційно-вольової), змістом якої є системні конструкти способів професійної діяльності, цілісні патерни вирішення професійних задач, що розширюють репертуар поведінки суб'єкта у професійних ситуаціях та уможливають його діяльність у нестандартних ситуаціях, що, у свою чергу, забезпечує стабільність професіогенези особистості [2].

Російська вчена-психолог М. О. Холодна виділяє три сфери (шари) досвіду: когнітивну, метакогнітивну та інтенціональну. На її думку, когнітивний досвід має структури, що відбивають зовнішній світ, інтегративним рівнем яких є понятійні структури. Когнітивний досвід – це структури, які забезпечують зберігання, упорядкування та переробку наявної і нової інформації. Основне їхнє призначення – «оперативна переробка поточної інформації про актуальний вплив на різних рівнях відбиття» [9, с. 170]. Метакогнітивний досвід – це досвід регуляції процесу переробки інформації. Цей досвід є онтологічною базою когнітивних стилів. Інтенціональний (мотиваційно-цільовий) досвід лежить в основі індивідуальної вибіркової інтелектуальної активності [9, с.115]. Інтенціональний досвід представлений такими ментальними структурами, як переваги, переконання та умонастрої» [9, с. 278].

Отже, досвід завжди є явищем суб'єктивним, нерозривно пов'язаним з суб'єктом праці. Досвід як внутрішня особистісна структура, якій притаманна системність та динамічність розвитку, окрім знань, умінь та навичок, включає елементи соціально-комунікативної, ціннісно-мотиваційної, інформаційної та когнітивної сфер.

Провідні вчені-педагоги та психологи вважають, що досвід є основою компетентності особи. Так, І. О. Зимня трактує компетентність як інтелектуально й особистісно-обумовлений досвід соціально-професійної діяльності людини, як знання, на базі яких людина може використовувати компетенції [3]. Такої ж думки дотримуються російські дослідники С. Е. Шишов та В. А. Кальней, В. Д. Шадриков, Г. К. Селевко.

На думку Г. К. Селевко, компетентність це – «... інтегральна якість особистості, яка виявляється у її загальній здатності і готовності до діяльності, заснованої на знаннях і досвіді, які набуті у процесі навчання і соціалізації та орієнтовані на

самостійну і успішну участь у діяльності» [7, с. 139]. Такої ж думки дотримуються і С. Є. Шишов та В. А. Кальней [13].

Компетентність, як вважає В. Д. Шадріков, – це набуття певних знань, навичок, життєвого досвіду, що дозволяє говорити про що-небудь, робити чи вирішувати що-небудь, а також наявність у людини високого рівня ініціативи, здатності організовувати людей для виконання поставленої мети, готовності оцінювати й аналізувати соціальні наслідки своїх дій. Компетентність - «якість особистості або сукупність якостей, досвід діяльності в заданій сфері» [11, с. 27].

Таким чином, компетентність – це інтегративне утворення особистості, що поєднує в собі знання, уміння, навички, досвід і особистісні якості, які обумовлюють прагнення, готовність і здатність вирішувати проблеми і завдання, що виникають в реальних життєвих ситуаціях, усвідомлюючи при цьому значущість предмету і результату діяльності [1, с. 231]. На нашу думку, компетентність як особистісне утворення складається з мотиваційного, когнітивного, діяльнісного, ціннісно-рефлексивного і емоційно-вольового компонентів, які тісно взаємопов'язані між собою.

Компетентність виступає як якість, особистісне надбання особи, що дозволяє їй вирішувати певні завдання, виносити рішення, судження у певній галузі. Основою цієї якості є знання, обізнаність, досвід соціально-професійної діяльності людини. Досвід є сенсо-змістове, особистісно-діяльнісне утворення особистості, а компетентність – технологічне втілення даного досвіду (його певної частини), засіб реалізації можливостей, здібностей конкретної особи. Тому можна вважати, що досвід – це своєрідна стартова площадка, унікальний полігон, на якому відточується і одночасно підтверджується освіченість, професіоналізм і, отже, компетентність людини. Тобто, у навчанні досвід є основою для розвитку компетентності особи, що навчається.

У психологічній науці досвід розглядається як психологічна система, що складається із структурно-динамічної організації трьох сфер, кожна з яких наділена певним змістом та функціями: когнітивної, змістом якої є знання, що є основою формування компетентності суб'єкта; «почуттєвої тканини», змістом якої є навчальні або професійні смисли, що формуються як результат емоційно-ціннісної оцінки досвіду особистості у навчальній або професійній діяльності; конативної (мотиваційно-вольової), змістом якої є системні конструкти способів навчальної або професійної діяльності [2].

К. К. Платонов у своїй концепції динамічної функціональної структури особистості виділяє досвід як одну з підструктур (поряд із спрямованістю, особливостями психічних процесів та біопсихічними властивостями), що об'єднує знання, вміння й навички і звички, набуті в індивідуальному досвіді через навчання, та характеризує індивідуальну культуру особистості. Автор стверджує, що у досвіді людини проявляється динаміка форм відображення (від короткочасних психічних

процесів до стійких якостей особистості), а також динаміка рівнів розвитку способів діяльності. На його думку, на досвід впливають нижчі підструктури (пам'ять, емоції, сприйняття, почуття, вольові процеси). У свою чергу, досвід впливає на вищу підструктуру – спрямованість особистості, її ціннісні орієнтації.

Спираючись на теорію організації змісту освіти [5], у складі компетентності на будь-якому етапі її розвитку можна виділити чотири загальні елементи досвіду: 1) наявні знання про світ і способи діяльності; 2) практичний досвід здійснення відомих способів діяльності, що втілюється в уміннях і навичках особи, що засвоїла цей досвід; 3) досвід творчої дослідницької діяльності, що виражається в готовності вирішення нових завдань, що стоять перед особою; 4) досвід вихованості потреб, мотивації, що обумовлюють ставлення суб'єкта до світу і його систему цінностей.

Таким чином, досвід пронизує усі компоненти компетентності, він інтегрує в єдине ціле засвоєння людиною окремих дій, способів і прийомів розв'язування задач. Тому можна вважати, що досвід – своєрідний стартовий майданчик, унікальний полігон, на якому відточується і одночасно підтверджується освіченість, професіоналізм і, отже, компетентність людини. Тобто, у навчанні досвід є основою для розвитку компетентності особи.

А. В. Хуторський, Л. М. Хуторська компетентність подають у вигляді чотирьох взаємозв'язаних компонент: теоретико-інформаційного, діяльнісно-практичного, ціннісно-цільового та досвіду. Досвід поєднує перші два компоненти. Досвід у структурі компетентності автори називають компетентнісним досвідом [10].

Під компетентнісним досвідом автори розуміють цілеспрямований процес успішного (або неуспішного – для випадку негативного досвіду) виконання будь-якого виду діяльності (або видів діяльності) при вирішенні ситуативної задачі (з певної сфери життєдіяльності людини), предметом якої є перетворення об'єкта (матеріального чи ідеального), а результатом (продуктом) діяльності є не тільки застосування вже відомих учню умінь і навичок та відповідних знань (репродуктивна діяльність), а й освоєння нового набору (системи) умінь і знань (творча діяльність) [10, с.120].

При освоєнні компетентнісного досвіду завжди відбувається порівняння досягнутого результату практичної, або пізнавальної, або будь-якої іншої діяльності учня з бажаним, тобто ним проєктованим або прогнозованим. У процесі порівняння бажаного і досягнутого відбувається перетворення поглядів учня на предмет діяльності (міняються цінності), з'являється або нове знання і відбувається освоєння нових способів діяльності, або уточнюються колишні знання, сформовані в минулому досвіді. Відбувається формування критичного ставлення до виконуваних перетворень – пошук протиріч, несхожості, неспівпадання, неточностей, інших способів, більш простих конструкцій і т.п. Результати цього процесу і складають зміст набутого компетентнісного досвіду учня.

Слід зазначити, що структура і механізм набуття компетентнісного досвіду відрізняється від структури та механізму досвіду в пізнавальній діяльності учня. Вона має іншу орієнтирну основу, в якій знання виконують інші функції. Якщо в пізнавальному процесі теоретичні знання виступають об'єктом засвоєння, а потім у ролі продукту пізнавальної діяльності, то в компетентнісному досвіді вони виконують нові функції, пов'язані з проектуванням діяльності: 1) створенням образу кінцевого продукту; 2) виділенням інформації, що підлягає аналізу і перетворенню. Нових функцій в проектувальній діяльності набуває і діяльнісна компонента: 1) проектуються засоби діяльності; 2) визначається технологія вирішення ситуативної задачі – етапи, операції. Проектування, визначення можливих шляхів дії носить, як правило, ймовірнісний характер, оскільки ґрунтується на евристичних прийомах і методах, для яких характерні значна невизначеність, не цілком точні, неоднозначні приписи (алгоритми) досягнення конкретного результату [10].

Як відзначають автори, діапазон досвіду і його тривалість не гарантують формування потрібного рівня компетентності, якщо не забезпечується усвідомлений учнем приріст (прогресивне зміна) його знань або способів діяльності (умінь і навичок), якими він володів до досвіду. Саме ці зміни змушують учня перебудовувати свою діяльність, тобто набувати досвіду. Компетентним робить учня не багаторазове виконання будь-якої діяльності, а порівняльний аналіз, зіставлення реального ходу її виконання з проєктованим, отриманням відповідних рефлексивних висновків. Навчання в досвіді і через досвід створює компетентність.

Висновки. Отже, досвід в моделі компетентності має об'єктивний зміст, що залежить від результатів діяльності суб'єкта в ході перетворення ним зовнішнього світу і самого себе. Він інтегрує в єдине ціле засвоєні людиною знання та окремі дії, способи і прийоми розв'язування задач. Саме досвід, а не знання, уміння та навички є центральною компонентою компетентності.

Формування компетентності у навчально-пізнавальній діяльності здійснюється через формування досвіду цієї діяльності. Навчання через засвоєння індивідуального компетентнісного досвіду створює компетентність, яка, в свою чергу, обумовлює характер подальшого використання набутого досвіду для розв'язування проблемних ситуацій, і рівень його сформованості як динамічної системи.

Подальшого дослідження потребує проблема розробки технології формування компетентності через набуття компетентнісного досвіду в процесі професійної підготовки студентів у вищому навчальному закладі.

Список літератури

1. Головань, М. С. Компетенція та компетентність: порівняльний аналіз понять [Текст] / М. С. Головань // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. - 2011. – № 8(18). – С. 224-234.

Головань М.С., Яценко В.В. Досвід в структурі компетентності особи / М. С. Головань, В. В. Яценко // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницького державного університету імені Григорія Сковороди» – Додаток 1 до вип. 5, том IV (55) : Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» [Текст]. – К.: Гнозис, 2014 – с. 111-119.

2. Євдокимова Н. О. Професійний досвід як суб'єктивно-психологічна реальність / Н. О. Євдокимова // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди: Психологія. Випуск 31. – Харків, ХНПУ, 2009. Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKhnpu_psykhol/2009_31/7.html.
3. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования / И. А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 34 – 42.
4. Лактионов А. Н. Координаты индивидуального опыта / А. Н. Лактионов. – Харьков: Бизнес Информ, 1998. - 492 с.
5. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения / И. Я. Лернер. – М. : Педагогика, 1981. – 68 с.
6. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов / под ред. Н.Ю. Шведовой. – 23-е изд., испр. – М. : Рус. яз., 1990. – 917 с.
7. Селевко Г. Компетентности и их классификация / Г. Селевко // Народное образование. – 2004. – № 4. – С. 138-143.
8. Толочек В. А. Современная психология труда / В. А. Толочек. – СПб.: Питер, 2005. 478 с.
9. Холодная М. А. Когнитивные стили о природе индивидуального ума / М. А. Холодная. - 2 изд. - СПб.: Питер, 2004 - 384 с.
10. Хуторской А. В., Хуторская Л. Н. Компетентность как дидактическое понятие: содержание, структура и модели конструирования // Проектирование и организация самостоятельной работы студентов в контексте компетентностного подхода: Межвузовский сб. науч. тр. / Под ред. А. А. Орлова. – Тула: Изд-во Тул. гос. пед. ун-та им. Л.Н. Толстого, 2008. – Вып. 1. – С. 117-137.
11. Шадриков В. Д. Новая модель специалиста: инновационная подготовка и компетентностный подход / В. Д. Шадриков // Высшее образование сегодня. – 2004. – № 8. – С. 26-31.
12. Швалб Ю. М. Психологические формы фиксации жизненного опыта /Ю. М. Швалб // Актуальні проблеми психології: Психологічна герменевтика / За ред. Н. В. Чепелевої. – К. : Міленіум, 2005. – Т. 2. – Вип. 3. – С. 14-20.
13. Шишов С. Е. Школа: мониторинг качества образования / С. Е. Шишов, В. А. Кальней. – М.: Педагогическое общество России, 2000. – 316 с.